

Cilt XII, Sayı 1
(Bahar 2010)

Ermeni Araştırmaları I

M. Cihat Özönder

Takdim

Seyfi Yıldırım

Sayı Editörünün Takdimi

İlhan Türkmen

Selçukluların Anadolu Fütuhâtı Sırasında
Ermenilerin Siyasî Durumu ve Selçuklulara Bakışı

Mehmet Ali Çakmak

Revan Hanlığı

Kutay Üstün

Gürcistan'a Ermeni Göçü ve 19. Yüzyılda
Gürcü-Ermeni İlişkileri

Cansu Uz Okur

Tanzimat Sonrasında Tanassur Vak'aları ve
Osmanlı Devleti'nin Tutumu

Biray Çakmak

Eskişehir Kasabasında Rumlar ve Ermeniler Tarafından
İnşa Edilen Kiliseler ve Mektepler

Gülser Oğuz

61 Numaralı Edirne Şer'ine Sicili'nden Hareketle
Müslim - Gayr-i Müslim İlişkileri Üzerine Bir Deneme

Ü. Gülsüm Polat

Birinci Dünya Savaşı Sırasında Ermenilerin Faaliyetleri
Üzerine Bazı Tespitler

KURUCUSU

M. CİHAAT ÖZÖNDER, Prof.Dr., KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Vakfı Kurucu Başkanı ve Daimî Onur Başkanı

SAHİBİ VE SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ

F. SEMA BARUTCU ÖZÖNDER, Prof.Dr., KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Vakfı Başkanı

EDITÖR

F. SEMA BARUTCU ÖZÖNDER, Prof.Dr., Ankara Üniversitesi (Ankara)

SAYI EDITÖRÜ

SEYFİ YILDIRIM, Doç.Dr., Hacettepe Üniversitesi (Ankara)

YAYIN KURULU

ERALP ALIŞIK, Yrd.Doç.Dr., Yeditepe Üniversitesi (İstanbul)

ŞENOL DURGUN, Doç.Dr., Gazi Üniversitesi (Ankara)

SAİME SELENGA GÖKGÖZ, Doç.Dr., Hacettepe Üniversitesi (Ankara)

MEHMET AKİF OKUR, Doç.Dr., Gazi Üniversitesi (Ankara)

M. CİHAAT ÖZÖNDER, Prof.Dr., KÖKSAV (Ankara)

YUSUF SARINAY, Doç.Dr., KÖKSAV (Ankara)

FAHİRİ TEMİZYÜREK, Yrd.Doç.Dr., Gazi Üniversitesi (Ankara)

SEYFİ YILDIRIM, Doç.Dr., Hacettepe Üniversitesi (Ankara)

DANIŞMA KURULU

ÜLKER AKKUTAY, Prof.Dr., Gazi Üniversitesi (Ankara)

RAMİ AYAS, Prof.Dr. (İzmir)

AYDIN BAŞBUĞ, Doç.Dr., Gazi Üniversitesi (Ankara)

AHMET HİKMET EROĞLU, Prof.Dr., Ankara Üniversitesi (Ankara)

ALİ ERKUL, Prof.Dr., Cumhuriyet Üniversitesi (Sivas)

BURÇİN EROL, Prof.Dr., Hacettepe Üniversitesi (Ankara)

FIKRET GEZGİN, Prof.Dr., Beykent Üniversitesi (İstanbul)

NACİYE GÜNGÖRMÜŞ, Prof.Dr., Ankara Üniversitesi (Ankara)

EYÜP G. İSBİR, Prof.Dr., Gazi Üniversitesi (Ankara)

YUNUS KOÇ, Doç.Dr., Hacettepe Üniversitesi (Ankara)

FARUK KOCACIK, Prof.Dr., Cumhuriyet Üniversitesi (Sivas)

SELAHATTİN ÖĞÜLMÜŞ, Prof.Dr., Ankara Üniversitesi (Ankara)

MEHMET ÖZ, Prof.Dr., Hacettepe Üniversitesi (Ankara)

MEHMET ÖZDEMİR, Dr., KÖKSAV (Ankara)

NEVZAT ÖZKAN, Prof.Dr., Erciyes Üniversitesi (Kayseri)

ADNAN SOFUOĞLU, Prof.Dr., Hacettepe Üniversitesi (Ankara)

SÜBİDEY TOGAN, Prof.Dr., Bilkent Üniversitesi (Ankara)

KÖK ARAŞTIRMALAR: KÖK SOSYAL VE STRATEJİK ARAŞTIRMALAR DERGİSİ (ISSN 1302-292X) KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Vakfı'nın himayesinde yılda iki kez yayımlanır. Dergi ile ilgili bütün konular için aşağıdaki adresle haberleşme sağlanmalıdır:

KÖKSAV Yunus Nadi Sokak 12/11 06680 Güzeltepe Mah. Çankaya / Ankara

Tel: +90312 232 43 73 Faks: +90312 231 04 74 E-posta: kaeditor@koksav.org.tr

Bu dergi yazarları editörü ve/veya yayın kurulu ile doğrudan ilişki kurarlar. Yazılarda ifade edilen görüşlerin sorumluluğu yalnızca yazarlarına aittir. Yazılar, iki alan uzmanının "yayımlanabilir" onayından sonra, Yayın Kurulu'nun son kararı ile yayımlanır. Gönderilen yazılar yayımlansın, yayımlanmasın iade edilmez.

ABONE ŞARTLARI: Derginin her bir sayısının bedeli 10 YTL. olup yurt dışı için 15 ABD Dolarıdır. Abone olacakların abone bedellerini yurt içi için T.C. Ziraat Bankası, Ankara Tandoğan Şubesindeki KÖKSAV Basın ve Yayın Ticaret 7059293-5001 no.lu (IBAN: TR78 0001 0012 8207 0592 9350 01) hesaba, yurt dışı abone bedellerini ise 7059293-5002 no.lu (IBAN TR51 0001 0012 8207 0592 9350 02) ABD Doları hesabına yatırıp dekont fotokopisini haberleşme adresleri ile beraber KÖKSAV adresine göndermeleri gerekmektedir.

Yönetim Yeri: KÖKSAV, Yunus Nadi Sokak 12/11 06680 Güzeltepe Mah. Çankaya/Ankara
Yayın Türü: Yerel Süreli Yayın

© KÖKSAV Basın ve Yayın Ticaret, 2012

Baskı: Siyasal Kitabevi Şehit Adem Yavuz Sok. 14/1 Kızılay-Ankara

Tel: 0312 419 97 81 Faks: 0312 419 16 11 www.siyasalkitap.com

Baskı Tarihi: Mart 2012

KÖK

Araştırmalar

KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi
Cilt XII, Sayı 1 (Bahar 2010)

Ermeni Araştırmaları I

KÖKSAV
KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Vakfı, Ankara

KÖK Araştırmalar
KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi
Cilt XII, Sayı 1 (Bahar 2010)

Ermeni Araştırmaları I

İçindekiler

M. CİHAT ÖZÖNDER, Takdim	1
SEYFİ YILDIRIM, Sayı Editörünün Takdimi	3
İLHAN TÜRKMEN, Selçukluların Anadolu Fütuhâtı Sırasında Ermenilerin Siyasî Durumu ve Selçuklulara Bakışı	5
MEHMET ALİ ÇAKMAK, Revan (İrevan) Hanlığı	17
KUTAY ÜSTÜN, Gürcistan'a Ermeni Göçü ve 19. Yüzyılda Gürcü- Ermeni İlişkileri	29
CANSU UZ OKUR, Tanzimat Sonrasında Tanassur Vak'aları ve Osmanlı Devleti'nin Tutumu	49
BİRAY ÇAKMAK, Eskişehir Kasabasında Rumlar ve Ermeniler Tarafından İnşa Edilen Kiliseler ve Mektepler	65
GÜLSER OĞUZ, 61 Numaralı Edirne Şer'iyeh Sicili'nden Hareketle Müslim - Gayr-i Müslim İlişkileri Üzerine Bir Deneme	87
Ü. GÜLSÜM POLAT, Birinci Dünya Savaşı Sırasında Ermenilerin Faali- yetleri Üzerine Bazı Tespitler	101
KÖK ARAşTIRMALAR YAYIN İLKELERİ	117
YAZARLAR	121

61 Numaralı Edirne Şer'iyec Sicili'nden Hareketle Müslim- Gayr-i Müslim İlişkileri Üzerine Bir Deneme

Gülser Oğuz

Gülser OĞUZ, "61 Numaralı Edirne Şer'iyec Sicili'nden Hareketle Müslim-Gayr-i Müslim İlişkileri Üzerine Bir Deneme" *KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Cilt XII, Sayı 1 (Bahar 2010), ss. 87-99.

Tereke sözcük anlamı olarak ölen bir kişinin bıraktığı şeyler demektir. *Tereke* defterleri diğer adıyla *muhallefât defterleri* Osmanlı ekonomik ve sosyal tarih araştırmaları için son derece önemli kaynaklardır. Çünkü bu defterlerde ölen kişinin bıraktığı eşyalardan hareketle kişinin sosyal hayatı, hayat standardı, alım gücü, toplumsal ilişkileri, hatta dünya görüşü hakkında fikir sahibi olmamız mümkün olabilmektedir. Hatta defterin yansıttığı kadarıyla kişilerin meslekleri, komşularının kim olduğu, geçim kaynağının neler olduğu, alacak verecek ilişkilerine dair de pek çok veriyi bu defterlerde bulmak mümkündür.

Osmanlı Devleti bünyesinde pek çok milleti ve dini barındırmaktaydı. *Reaya*, yani halk din esasına göre Müslim ve gayr-i Müslim olmak üzere ikiye ayrılmıştı. Bu ayrım kendini kişilerin verdiği vergilerin farklı olmasıyla daha iyi göstermekteydi. Bu ikiye ayrılmışlık ise toplumun birbiriyle ilişki kurmasını engellememiştir. Biz de bu çalışmamızda Osmanlı toplumunun hangi noktalarda iletişim ve etkileşim içinde olduğunu elimizdeki *tereke* kayıtlarının gösterdiği veriler çerçevesinde incelemeyi amaçlıyoruz.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, *Tereke*, Müslim, Gayr-i Müslim, Sosyal Hayat.

Gülser OĞUZ, "An Essay About Muslim And Non-Muslim Relationship Based On Edirne Court Record Numbered 61", *KÖK Journal of Social and Strategic Researches*, Vol. XII, Num. 1 (Spring 2010), pp. 87-99.

Tereke, as the lexical meaning, means the goods legated by the person who died. *Tereke* books, in other words *muhallefât* books, are the crucial resources for the researchers focusing on economic, social and historical aspects of Ottoman History, because these books enable us to have an idea about the social life, standard of living, purchasing power, community relations, world-view of the aforementioned person. It is even possible to find out the information on the professions, neighbours, sources of living and assets and liabilities statements of these people as far as the books reflect.

Ottoman Empire embodied many religions and nations. *Reaya*, that is community, was separated into Muslim and Non-Muslim in terms of their religions. This separation revealed itself much better with the different taxes paid by people from different religions. This separation hindered the public from establishing internal relations. In this study, we aim to examine that the Ottoman Community, in which points, was in communication and interaction as far as the *tereke* recordings revealed.

Keywords: Ottoman Empire, *Tereke*, Muslim, Non-Muslim, Social Life.

1. Giriş

İslâm kamu hukukuna göre halk Müslümanlar ve gayr-i Müslimler, yani zimmîler olmak üzere iki ana gruba ayrılır. Zimmîler ise kendi dinini değiştirmeden belirli vergiler vererek bir İslâm devletinin korumasından yararlanan, Müslüman olmayan ehlikitap kişilerdir. Zimmîler Müslüman olmadıkları için onlara şer'î hükümler uygulanamaz. Müslümanlardan farklı olarak yönetilir ve farklı hukuka tâbi olurlar (Bozkurt 1989:7).

Teokratik olan Osmanlı Devletinde ise zimmîler, bir taraftan fıkıhtaki zimmî hukûmlerine tâbi tutulurken bir yandan da mensup oldukları din ya da mezheplere göre "millet" adı verilen farklı guruplarda toplanmıştır. Açık bir ifadeyle "millet" Osmanlı Devleti'nde dinî toplulukların ismidir (Ortaylı 2002:217). Osmanlı Devletinde Rum milleti, Ermeni milleti, Yahudi milleti vardır. Rum ve Bulgarlar eğer Ortodoks iseler Rum milletin üyesi sayılırken, Ermeniler de Protestan ve Katolik oluşlarına göre farklı milletlere bölünmüşlerdir (Bozkurt 1989:8-9).

Osmanlı Devleti'nde zimmîlere şahıs, aile ve miras hukuku alanlarında kendi dinî hukuk kurallarına tâbi olma ve yine kendi mahkemelerinde yargılanma hakkı tanınmıştır. Böylece farklı din mensuplarının kendi kanun ve hâkimleriyle işleyen cemaat mahkemeleri ortaya çıkmıştır. Diğer yandan Gayr-i Müslimler, dilerlerse şer'îye mahkemelerine başvurma hakkına da sahiptirler. Şer'îye sicillerindeki dava örneklerden şer'îye mahkemelerinde kendilerine İslâm hukuku hükümlerinin uygulandığı görülmektedir (Özel 1996:422). Dolayısıyla elimizdeki tereke kayıtlarında da gayr-i Müslimlere dair kayıtların bulunması mümkündür.

Sosyal ve ekonomi tarihine dair verilerin elde edilebileceği tereke defterleri ile ilgili bu güne kadar pek çok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmaların konuyu ele alışları da farklılık göstermektedir. Örneğin Halil İnalçık'ın "15. Asır Türkiye İktisadî ve İçtimaî Kaynakları" isimli makalesinde Bursa Tereke Defterleri'nden hareketle tereke defterlerinin nasıl tutulduğuna değinildikten sonra incelenen defterlere dair genel bilgiler verilmekte, ayrıca ticarî faaliyetlere dair genel analizler yapılmaktadır (1953:693-708). Bu konuda temel çalışmalardan biri olarak kabul edilen Ömer Lütfi Barkan'ın Edirne Askerî Kassâmına dair çalışmasında ise yine terekeler hakkında genel bilgi verildikten sonra miras paylaşımı üzerinde durulup incelenen defterlerden değişik başlıklar altında örnekler verilmiş, çalışmanın sonunda da bazı kişilerin terekelerine yer verilmiştir (1966:85-95).

Bu çalışmaların yanında, sadece vezirlere veya belirli bir kişiye dair terekeler üzerinde de çalışılmıştır. Örneğin Musa Çadırcı, Hüseyin Avni Paşa'nın terekelerini yayınlamıştır. Bu makalede Hüseyin Avni Paşa'nın kimliği ve terekesiyle ilgili bilgi verildikten sonra terekesindeki eşyalar, değerleri ve bu eşyaları satın

alan kişiler belirtilmiştir (1986:145-164). Feridun Emecen de Yuzo Nagata ile birlikte bir ayanın terekesini çalışmıştır. Bu çalışmada Karaosmanoğlu hacı Mustafa Ağa'nın terekesinden hareketle bir ayanın ekonomik alanda gelir kaynaklarının neler olduğu üzerinde durulmuştur (2004:1-7).

Bu konuyla ilgili önemli bir çalışma da, tereke kayıtlarından hareketle bazı genellemelere ulaşan Hülya Artan'ındır (1998:49-65). Artan bu çalışmasında terekelerden hareketle hangi eşyaların kimler tarafından kullanıldığını saptayarak tereke kayıtlarını farklı bir açıdan incelemiştir. Ali Açikel'in tereke ve Sicillerden hareketle Rize'deki Müslim ve gayr-i Müslim ilişkilerine dair bir çalışmasında bahsi geçen gruplar sosyal, ekonomik ve hukukî açıdan ele alınmıştır (2007:60).

Bizim incelediğimiz defter, 1094-1095 yıllarını kapsayan, Millî Kütüphanede yer alan 61 numaralı Edirne Askerî Kassâmına ait Edirne Şer'îye Sicili'dir.¹ Genel itibariyle defterde tereke kayıtları mevcuttur. Bunun yanında defterde vasi tayini, alacak verecek davaları ya da arazi paylaşımı vb. konulara dair mahkeme kayıtları da mevcuttur.

Tereke kayıtları tutulurken öncelikle kişi tanıtılmaktadır. Kişinin tanıtılmasından sonra mirasçılar ve tanıtılmakta daha sonra da tarih belirtilmektedir. Altta kişinin bıraktığı eşyalar kalem kalem fiyat ve adetleriyle birlikte belirtilmektedir. Yine bu kısımda kişinin varsa mülkleri ve nukudu, ölmeden önce borç verdiği kişilerin listesi ve ne kadar borç verdiği dair bilgiler verilmiştir.

Kayıtların devamını ölen kişinin defin işlemleri, alınan vergi ve tereke paylaşımı için sarf edilen meblağların belirtilmesi oluşturur. Aynı bölümde ölen kişinin hayatta iken borç aldığı kişilerin listesi ve ne kadar borç aldığı gösterilir. Bu şekildeki bir kayıttan bizim incelememiz için veri oluşturan kısım ölen kişinin borç aldığı ve borç verdiği kişilerdir. Yani "ölen kişinin borç aldığı kişiler arasında gayr-i Müslimler var mı? Varsa bu oran ne kadar? sorularına cevap aranmaya çalışılacaktır.

Aynı defterdeki bizim çalışmamız için veri sağlayan bir başka belge çeşidi de miras anlaşmazlıkları esnasında ortaya çıkan mahkeme kayıdır. Bu kayıt, ölenin varislerinden birinin farklı sebeplerle ölen kişiye ait bir mülkün paylaşımından kaynaklanan anlaşmazlıktan ötürü mahkemeye başvurmasıyla ortaya çıkmaktadır. Kayıt tutulurken, ölenin ve varislerin ayrıntılı bir şekilde tanıtılmasıyla birlikte mülkün yeri de detaylı bir şekilde açıklanmaktadır. Biz çalışmamızı bu alanda da yoğunlaştırmaktayız. Zira bu kısım sayesinde kişilerin komşularının kimler olduğunu saptayabiliyoruz.

Bizim çalışmamız yukarıda bahsi geçen çalışmalardan biraz daha farklılık

¹ Defter çalışmamın ilerleyen yerlerinde EŞS olarak belirtilecektir.

arz edecektir. Çalışmamızda tereke dökümlerinden ya da defterde yer alan anlaşmazlık konularının tamamından bahsedilmeyecektir. Servet analizi ve kişilerin statüleri irdelenmeyecektir. Şüphesiz yaptığımız çalışmadan elde edeceğimiz sonuç Osmanlı toplumundaki Müslim ve gayr-i Müslimler arasındaki ilişkileri yansıtması bakımından yüzde yüz doğruyu yansıtır diyemiyoruz. Bunun nedeni defterin verilerinin sınırlı olmasıdır. Meselâ tereke kayıtları anlaşmazlığa düşen mirasçıların mahkemeye başvurmasıyla veya varisin küçük bir çocuk olması gibi sebeplerle tutulurdu. Bu da elimizdeki verilerin bahsi geçen tarihteki ölenlerin tümünü göstermediğini ortaya çıkarır ki bu da genelleme yapılamamasının en önemli sebeplerindendir

2. Müslim ve Gayr-i Müslimlerin Alacak Verecek İlişkileri

Osmanlı Devleti'nin önemli şehirlerinden Edirne'ye ait defterde 188 adet tereke kaydı bulunmaktadır. Kayıtlardan biri hariç tamamı Müslimlere aittir. 188 adet tereke kaydından 70 tanesinde borç alınıp verildiğine dair belgeye ulaşılmıştır. 70 kaydın 22 tanesinde de gayr-i Müslimlere ait veri vardır. Ayrıca 6 tane mahkeme kaydında da alacak verecek ilişkisine ilişkin veri bulunmaktadır.

İncelediğimiz defterde gayr-i Müslimlere dair 28 tane veriye ulaşıldığını yukarıda söylemiştik. Ek 1'deki tabloya göre 19 Müslim gayr-i Müslimlerle borç alıp vermeye dayalı ilişki içerisine girmiş. 70 gayr-i Müslim de bu bahsedilen Müslimlerle ilişki kurmuş. Ayrıca sadece 2 kişi sadece gayr-i Müslimlerden borç almıştır. Sadece üç kişi sadece gayr-i Müslimlere borç vermiştir. Sadece 1 kişi de hem gayr-i Müslime borç vermiş hem de gayr-i Müslimden borç almıştır. Bahsedilen bu 19 Müslim, toplam 21 gayr-i Müslimden, 105 Müslimden borç almıştır. Yine bu 19 Müslim, toplam 51 gayr-i Müslime, 81 Müslime borç vermiştir.

Ek 1'deki tabloda borç almada ve vermede Müslimlerin Müslimlerle daha sıkı bir ilişki içinde olduğu görülmektedir. Tabii elimizde borç alıp vermeye dayalı gayr-i Müslim terekeleri olmaması nedeniyle, aynı bakımdan gayr-i Müslimlerin birbirleriyle ilişkisi nasıldı bilemiyoruz. Yine bahsi geçen dönemde, Edirne'de Müslim nüfus ile gayr-i Müslim nüfus oranının aynı olmadığı da malumdur. Zira incelediğimiz defterin kaydedildiği tarihten yaklaşık 15 yıl sonra Edirne'de yapılan sayımda elde edilen bilgiler şu şekildedir: Edirne'nin nüfusu 1570'te 30.000 idi. Bu sayı küçük bir artışla XVII. ve XVIII. yüzyılın başlarında hemen hemen aynı kalmıştır. 1703'te Edirne'de nüfusun 30-40.000 dolayında olduğu, bu nüfusun % 12'sini gayr-i Müslim unsurların oluşturduğu bilinmektedir (Ergenç 1999:113). Bu durum göz önünde bulundurulduğunda, defterden elde edilen verilerden hareketle Gayr-i Müslimlerle Müslimlerin para bazında sıkı ilişki içerisinde oldukları diyebiliriz.

Yine aynı tabloda yer alan borçlanma miktarını gösteren meblağlardan hare-

ketle şu noktalara dikkat çekmek mümkündür. Öncelikle paraya dayalı ilişkiler meblağ olarak 40 akçeden başlamış, 118800 akçeye kadar varmıştır. Bunun yanında tereke yekûnu çok olan kişilerin daha çok gayr-i Müslimlere borç verdiği de dikkat çekmektedir. Örneğin en çok gayr-i Müslimlere borç veren Hızır Ağa Mahallesi'nde oturan *dar'ül-fenadan dar'ül-bekaya intikal eden*² Mehmed Efendi'nin terekesi toplam 402140 akçedir. Bu kişinin eşyaları toplam 180440 akçedir. 10000 akçesi ise mülktür. Geri kalan 211700 akçe ise borç verdiklerinden kalan paradır (EŞS:35/5). Bu kişinin mesleğine dair bir bilgimiz olmasa da eşyalarından orta düzeyin üstünde bir hayat sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Dahası ona hitap edilmiş şekliyle anlaşılmaktadır ki, Mehmed Efendi toplumda saygınlığı olan bir kişiydi. Dolayısıyla toplumda saygınlığı olan Mehmed Efendi'nin gayr-i Müslimlere güvenip para veren bir şahsiyet olduğunu düşünebiliriz.

Gayr-i Müslimlerle borç verme anlamında sıkı ilişki içinde olduğunu gördüğümüz Elhâc Mehmed Ağa da yine orta düzeyin üstünde terekeye sahiptir. Zira üç eşi olan Mehmed Ağa'nın 306484 akçelik eşyası, 126000 akçelik mülkü, 218049 akçe nukudu ve 1150581 akçelik alacağı vardır. En çok borcu 118800 akçe ile *Köseler nam Yahudilere* vermiştir (EŞS:40/1). Zengin olan Mehmed Ağa da pek çok kişiye borç vermiştir, bunlardan yarısı da gayr-i Müslim'dir.

Terekesinden çiftçilikle meşgul olduğu anlaşılan İbrahim Bey ise yukarıdaki örneklerle karşılaştırıldığında orta düzeyde hayat süren, toplam 46975 akçelik terekesi olan biridir. İbrahim Bey yarısı gayr-i Müslim olmak üzere pek çok kişiye borçlanmıştır (EŞS:67/5). Borçlandığı meblağların da küçük rakamlar olduğu dikkatten kaçmamaktadır. Demek oluyor ki, kişilerin terekelerinin miktarıyla borç alıp verme miktarları para değeri bakımından genel itibarıyla orantılıdır. Varlıklı kişiler daha büyük meblağlarda borç verirken, daha az servete sahip olan kişiler daha az meblağlarda borç alıp veriyorlardı. Hatta Ek 1'de görüldüğü üzere, terekesi yüklü olan kişiler daha çok borç veren Müslimler arasında bulunmaktadır.

İncelenen defterde Daye Hatun isimli evli bir kadının borçlandığı 3 kişiden birinin Ermeni olduğu görülmektedir (EK 1). Bu son derece ilginç bir örnektir. Demek ki toplumdaki paraya dayalı ilişki sadece erkekler arasında yaşanmamaktadır. Az da olsa kadınlar da -bu örnekte cinsiyeti belli olmasa da- gayr-i Müslimlerle ilişki içerisindeydi.

Para ilişkisinin hangi düzeyde olduğunu daha net olarak terekelerdeki eşya

² İncelediğimiz tereke kayıtlarında ölen kişiyi bildirmek için dört tabirin kullanıldığını gördük. Ölen kişi devlette üst düzey bir görevdeyse ve toplumda saygınlığı varsa *dar-ı fenadan darü'l-bekaya intikal eden merhum* şeklinde tanıtılmaktadır. Aynı tip kişiler için *veda-i âlem-i fani eden* tabiri de kullanılmaktadır. (EŞS 72/5). Eğer ölen kişi halktan sıradan bir Müslüman ise *fevt olan* ya da *vefat eden* tabiri kullanılmaktadır (EŞS:36/1). Son olarak da ölen kişi gayr-i Müslim ise sefil bir biçimde ölen anlamında *helâk olan* tabiri kullanılmaktadır (EŞS:6/3).

fiyatları ile borçlanma fiyatlarını karşılaştırmak yerinde olacaktır. Örneğin incelediğimiz defterden varlıklı olduğunu anladığımız Yusuf Bey'in *yeşil çuka kaplı samur kürkü 14350 akçe, sim saati 1700 akçe, Ayşe nam cariyesi 13100 ve yorgan ve çarşebi³ 435 akçe* idi (EŞS 3/3). Az eşyası olan Fatma Hatun'un *2 yastığı⁴ 100 akçe, 2 köhne boğçası⁵ 50 akçe, alaca kilimi 145 akçe* idi (EŞS 29/3). Orta düzeyde terekesi olan Musa Ağa'nın *35000 akçelik bir çiftliği, 10000 akçelik cariyesi, 2000 akçelik kır bargiri⁶* vardı (51/3). Dolayısıyla toplumdaki borçlanmaların Ek 1'de görüldüğü üzere Elhac Bali'nin Yahudi'den 80 akçe, yani yaklaşık 2 yastık fiyatı kadar borç aldığı görülmektedir. Bunun yanında yine Ek 1'den hareketle Mehmed Efendi de Yahudi'ye 60000 akçe ile yaklaşık iki çiftlik parası değerinde borç vermiştir. Dolayısıyla iki grup arasındaki paraya dayalı ilişkilerin yüzeysel olduğu kadar son derece derin ve kapsamlı olabildiği görülmektedir.

İncelediğimiz defterde borçlanmalar ya da borç vermelerde bazen farklı tanımlamaların olduğu görülmüştür. Meselâ, genelde ölen kişinin borç aldığı kişi *deyn-i müsbet Mehmed* şeklinde tanımlanmıştır. Aynı şekilde ölen kişinin borç verdiği kişiler de *der zimmet-i Mehmed* şeklinde tanımlanmıştır. Fakat bazen *deyn-i müsbet Mehmed ba hüccet-i şer'i* gibi tanımlamalar da yapılmıştır. Bu tanımlamalar, borcun alınıp verildiğine göre kadı mührünün olduğu anlamına gelir. Mesela Musa Ağa'nın bir zimmîden borç aldığı *deyn-i zimmî ba hüccet-i şer'i* açıklamasıyla anlıyoruz (EŞS 51/3). Bazen de borç alıp vermelerde şahitlerin devreye girdiğini görüyoruz. Mesela yine Musa Ağa'nın bir başka zimmîden borç aldığı *deyn-i müsbet zimmî şehadet Elhac Mehmed* ifadesiyle anlıyoruz (EŞS51/3). Buna benzer bir örnek de *Bakkal Simon'a* İbrahim bin Ali şahadetiyle borç veren Ahmed Ağa'dır (EŞS 91/1). Bu şekilde şahitle borç alınıp verilmesine dair gayr-i Müslim bazında iki örneğe rastlamış bulunuyoruz. Bu durum bize borç alıp vermede her zaman yaptırım gücü olan belgeler olmadan toplumun kendi ilişkilerine dayalı borç alıp verdiğini gösterir. Başka bir ifadeyle, hem borç alan hem borç veren hem de şahitlik yapan kişi açısından baktığımızda, toplumun birbirine güven duyduğunu söyleyebiliriz.

Bütün bu faktörleri göz önünde tutarak denilebilir ki Müslim halk ile gayr-i Müslim halk paraya dayalı sosyal ilişki içindeydi. Ayrıca bu ilişkinin de hiç de azımsanamayacak derecede olduğu da görülmüştür. Borçlanmaların ne kadarının hizmet karşılığı ne kadarının borç alma karşılığı olduğunu elimizdeki verilerden anlamak mümkün değildir. Fakat halkın esnaf olsun olmasın birbiriyle para alışverişinde bulunduğu bu verilerden ortaya çıkmaktadır.

³ Çarşaf.

⁴ Yastık.

⁵ Bohça.

⁶ Beygir.

3. Edirne'deki Gayr-i Müslimlerle Müslimlerin Komşulukları

Edirne Osmanlı Devleti'ne başkentlik yapmış önemli bir şehirdir. 1703'te yapılan sayıma göre, çoğu birbiriyle birleşmiş olarak kaydedilen 65 mahalleye sahipti. Bazı mahallelerde sadece gayr-i Müslimler otururken bazılarında da Müslimlerle gayr-i Müslimler karışık olarak oturmaktaydı (Gökbilgin 1994:428). Belirtilen bu durum incelediğimiz defterde de bazı örneklerle kendini göstermiştir.

Incelediğimiz defterde Müslimlerin arazi anlaşmazlıklarına dair 32 adet belge bulunmaktadır. Bu belgelerde tanımlanmış 4 arazide gayr-i Müslimlere dair veriler elde edilmiştir. Örneğin Saka Murad mahallesinden Saliha Hatun'un mahallesindeki mülkü '*bir tarafı Elhâc Yusuf nam kimesne mülk, bir tarafı Ermeni Sefir mülk ve bir tarafı Turkaza nam Nasranî mülk ve bir tarafı tarik-i âm ile mahdud mülk menzilin...*' (EŞS 81/2) şeklinde tanımlanmıştır. Bir başka örnekte Arabacı Ahmed mahallesinden Mehmed Bey bin Mustafa'nın aynı mahalledeki mülkü "*bir tarafı Ahmed Çelebi mülk bir tarafı müezzin Mustafa mülk ve bir tarafı Malgarit nam Nasranî mülk ve bir tarafı tarik-i âm ile mahdud*" olarak sınırlandırılmıştır (EŞS 77/5). Diğer örnekte de Ümmühan Hatun'un komşularından birinin Ermeni olduğunu görmekteyiz (EŞS 13/2). Son örneğimizde Ramazan Beşe'nin dört tarafı çevrili bağının sınırdaşlarından biri *Derzi zimmi* olarak karşımıza çıkıyor (EŞS 7/1).

Elde edilen bu verilerden Müslimlerle gayr-i Müslimlerin yaşam alanı olarak, yani komşuluk anlamında, para ilişkisinde olduğu gibi fazla iç içe olmadığı anlaşılmaktadır. Görülüyor ki, Müslimler daha çok ayrı mahallelerde ikamet etmektedir. Yine gayr-i Müslim bir kişi ile komşuluk yapan Müslimin komşularının çoğu kendi dinindedir. Burada ortaya çıkan şudur ki, alacak verecek ilişkilerinde birbirleriyle ilişki içerisinde olan farklı dine mensup kişilerin komşuluk ilişkisi aynı oranda değildir. Yine de şunu mutlaka belirtmek gerekir ki, toplumda komşuluk ilişkileri anlamında katı, aşılmaz bir kutuplaşmadan bahsetmek de mümkün değildir. Bunu otuz iki sınır davası içinde, dört tanesinde gayr-i Müslim mülkünün olmasından anlıyoruz. Tabii burada bahsettiğimiz mülklere sahip olan gayr-i Müslimlerin mülkünde ikamet edip etmediği tam olarak belgelerde belirtilmediği için kestirebilmek güç. Bahsi geçen mülkleri gayr-i Müslimlerin sadece yatırım amacıyla almış olabileceği ihtimalini de belirtmekte yarar vardır. Ama her şeye rağmen gayr-i Müslim birinin çoğunluğunu Müslimlerin oturduğu bölgedeki bir mülkü satın alabilmiş olması bile toplumda sınırdaşlık anlamında katı kutuplaşmaların olmadığını gösterir.

Toplumda katı kutuplaşmanın olmadığını gösteren en önemli verilerden biri de incelediğimiz defterde rastladığımız gayr-i Müslim *Yanık*'e ait tereke kayıdır. Bu tereke, defterin genelindeki pek çok terekeyle benzerlikler göstermektedir. *Yanık*'in terekesindeki eşyalar ise şunlardır: Alaca sade, köhne alaca sade, 3

bez kuşak, alaca kilim, 6 ayaklı sahan, 3 bakır lenger, sıgar sini, gömlek ma'a don, 3 köhne zibun, çakşir, oğlak kürk, köhne kalpak, köhne kaftan, lenger, döşek, tencere, taba, mısır hasırı, bakraç, kurşun gülabdan, 3 kebir fiçı, sıgar fiçı, seccade, sıgar seccade (EŞS 6/3).

Aynı defterdeki Derviş Bey'in terekesinde ise yorgan, sarık, leğen ve ibrik, sahan, beyaz sade, alaca kilim, tencere kapak, yorgan yasdık, alaca döşeme, seccade, lenger, eğer, şamdan, kırmızı çuka, çuka kürk, el tabası, kuşak, sim bıçak bulunmaktadır (EŞS 13/1). Defterde başka gayr-i Müslimlere dair tereke mevcut olmadığı için genellemede bulunabilmek zor olsa da elimizdeki mevcut verilerden hareketle Müslimler ile gayr-i Müslimlerin gündelik hayatta kullandıkları ev ve giyim eşyalarında aynılıkların bulunduğunu söyleyebiliriz. Bu durum şüphesiz toplumdaki etkileşmenin bir sonucudur. Dikkat çekmemiz gereken bir başka husus da *Yanık* zimmînin terekesinde iki seccadenin bulunmasıdır.⁷ Bu durumda bir gayr-i Müslimin evine gelen Müslimin ibadetini yapabilmesi için seccade bulundurduğunu düşünebiliriz. Bu ihtimal bize Osmanlı toplumundaki hoşgörünün varlığını işaret etmektedir.

4. Gayr-i Müslimlerin Meslekleri

Taradığımız defterdeki Gayr-i Müslimlere ait verilerden hareketle Edirne'de gayr-i Müslimlerin bazılarını mesleklerine dair verilere de ulaştık (EK 2). Yukarıda 70 gayr-i Müslimin 19 Müslim ile alacak verecek ilişkisi kurduğunu belirtmiştik. Bu yetmiş kişiden 23'ünün mesleğini bu verilerden öğreniyoruz.

Bu tablodan da anlaşılacağı üzere gayr-i Müslimler pek çok alanda mesleklerini icra etmekteydiler. İcra ettikleri mesleklerin özelliklerine baktığımız zaman her sokakta görülebilecek, halkın zorunlu ihtiyaçlarını giderecek tarzda meslekler olduğunu görmekteyiz. Yani bu mesleklerin pek çoğu toplumla direkt ilişki gerektiren mesleklerdir. Örneğin bakkal, sarraf, fırıncı, kasap gibi (EK 2). Gayr-i Müslimlerin yaptıkları işlerdeki bu hareketlilik onların Müslim halk ile ilişki kurmasını da etkilemiş olmalıdır.

Bir başka açıdan bakarsak yukarıdaki verilerden ortaya çıktığı üzere Müslim ile gayr-i Müslim halk arasındaki alacak verecek ilişkisinin komşuluk ilişkisinden fazla olmasının sebebi borç alıp vermenin yanında ticarî alışverişten de kaynaklandığını söyleyebiliriz. Mesela Ek 1'de görüldüğü üzere belirlenen 5 bakkalın hepsi Müslimlere borç vermiştir. Borçlanılan meblağlar da -5000 akçe hariç- küçüktür. Bu meblağların küçük olması bakkaldan veresiye mal alınmış olabileceği ihtimalini akla getirmektedir.

⁷ Bu örnek başka bir tereke defterinde de mevcuttur. Bkz. EŞS 4707, 37/1.

5. Sonuç

Osmanlı Devleti pek çok ırkı bünyesinde barındıran bir imparatorluktu. Devlet Müslimler ve gayr-i Müslimlerin oluşturduğu iki gruba ayrılmıştı. Müslim olarak tanımlanan kişilerin içinde Türkler, Araplar, Arnavutlar vardı. Gayr-i Müslim grupta da ehlikitap olan Rumlar, Bulgarlar, Ermeniler, Yahudiler vb. vardı. Bu çok unsurluluk devletin uyguladığı hoşgörülü siyaset sayesinde uzun yüzyıllar boyunca devam etmiştir. Devletin uyguladığı bu siyaset, toplumun ilişkilerinde de kendini göstermiştir.

Toplumdaki diyalogu bazı kaynaklar aracılığıyla görmek mümkündür. İncelediğimiz Edirne tereke defterinden anlaşılıyor ki, yapılan araştırmaların gösterdiği üzere yaklaşık % 12 gayr-i Müslim olan Edirne'de, gayr-i Müslimler Osmanlı toplumunda meslek edinebiliyor, ticaret yapabiliyordu. İstedikleri mahallede ikamet edebiliyordu. Bu durum toplumsal ilişkilerin daha da sıkılaşmasına sebep olmuş olmalıdır. Dahası iki grubun birbirine güven duyduğu da aşîkârdır. Bunun en açık göstergesi birbirlerinden borç alıp vermeleridir. Bu oranın hiç de azımsanamayacak durumda olduğu görülmüştür. Bunun yanında komşuluk olarak ilişkilerin para ilişkilerine göre biraz daha sınırlı olduğunu da belirtmek gerekir.

Elde edilen bir tane gayr-i Müslim terekesinden hareketle evin içinde ve giyim kuşamda iki grubun eşyalarının benzerliği de toplumdaki iletişimin en güzel göstergesidir. Ayrıca sonuç olarak gayr-i Müslim *Yanık*'in terekesinde iki seccadenin bulunması toplumdaki etkileşimin ve hoşgörünün en açık ifadesidir.

61 Numaralı Edirne Şer'iye Sicili'nden Harekelle
Müslim-Gayr-i Müslim İlişkileri Üzerine Bir Deneme

EK 1. 61 numaralı Edirne Şer'iye Sicili'ne Göre Müslim ve Gayr-i Müslim Arasındaki Borç Alıp Verme

Rakamlar akçe üzerinden borçlanmayı ifade eder. * ile işaretli rakamlar ise esedi gürüş olarak borçlanmayı göstermektedir.

Ölenin adı ve terake yekûn	Borç aldığı g. Müslim	Borç aldığı g. Müs- lim milliyet- li/mesleği	Borç verdiği g Müslim.	Borç verdiği g. Müslim milliyet- li/mesleği	Borç aldığı Müslim	Borç verdiği Müslim	Toplam borç alma	Toplam borç verme
El-hac Kenan 28823 akçe	1	Bakkal zımnı 130	-	-	3	-	4	-
Deriş Bey 33284 akçe	2	Bakkal zımnı 540 Derzi zımnı 360	-	-	7	3	9	3
Elhac Bahi 124515 akçe	1	Yahudi 80	-	-	3	-	4	-
Elhac Mehmed 181472 akçe	-	-	2	Azış zımnı 360 Keşişoğlu zımnı 2430	-	4	-	6
Yeniçeri Ağası İzmirli Hasan Ağa (Terakesi bilin- miyor)	-	-	7	İsak Yahudi 80 Şeytanoglu Yahudi 80 Menteş Yahudi 393 İstanbullu Yahudi 233 muç Yahudi 236 Yahudi 237	-	-	-	7
Mehmed Efendi 402140 akçe	-	-	15	Kuyuncu Ertun 7200 Karakas Yahudi 60000 Selnun 24000 Kırkcı zımnı 24000 Yahudi 9660 Marko zımnı 3600 Yıço Yahudi 6000 Ermeni 1200 Yahudi 8400 Abacı zımnı 2000	2	-	-	17

61 Numaralı Edirne Ser' iye Sicili' nden Harakette
Müslim- Gayr-i Müslim İlişkileri Üzerine Bir Deneme

				Yorgancı zimmi12000 Ermeni 14400 Yahudi, 7200 Abacı zimni, 7200 ? 6000				
Ehlaç Mehmed Ağa 1801114 akçe	—	—	12	Yahudiler (3) 118800 Zimni 50* Kafancı Ermeni 6000 Yınaki zimni 7260 Kasab zimni 25* Fırınca zimni 124* Kuyuncu isak 285* Çukacı Yınaki 20130 Sarraı Yahudi 112* Sarraı Yahudi 600* Kasab Daniyel 70*	3	14	3	26
Sarraı Mehmed Beşe 1000544	—	—	7	Değirmenci zimni21* Kırkköi zimni 5* Isak Yahudi 60* Yahudi 85* Yahudi 30* Yahudi 54* Yahudi10*	—	—	—	7
Musa Ağa 83736 akçe	2	Zimni 1000 Dimitri zimni840	3	Zko zimni 250 Kulak? Zimni 8 Çoban zimni 60	15	4	17	7
Halil bin Hasan 21322 akçe	1	Bakkal zimni 525	—	—	3	—	4	—

Mehmed Çelebi 383786 akçe	-	-	3	Abacı zımnı 5760 Hırad Yahudi 6480 Isak Yahudi 4560	12	7	12	10
İbrahim Bey 46985 akçe	7	Velco zımnı 180 Yorge zımnı 180 Usto zımnı 40 Abacı zımnı 140 Bakkal zımnı 40 Cudat zımnı 120 Yahudi 240	-	-	14	1	21	1
Kenan bin Abdullah 136369 akçe	-	-	2	Şişeci Yahudi 3600 Yahudi 758	17	51	17	53
Derviş Çelebi 42835 akçe	1	Ylko zımnı 360	-	-	7	-	8	-
Mehmed Ağa 160715 akçe	2	Zımnı 300 Zımnı 1500	-	-	6	-	8	-
Hassa asgırlarından Mustafa 112338 akçe	1	Yahudi 640	-	-	-	-	1	-
Ahmed Ağa 118374 akçe	1	Bakkal Simon 5000	-	-	13	-	14	-
Sahan Mustafa Bey 81569 akçe	1	Bakkal zımnı 395	-	-	-	-	1	-
Daye binti Mehmed 51760 akçe	1	Ermeni 325	-	-	2	-	3	-

EK 2. 61 numaralı Edirne Şer'ie Sicili'ne Göre Gayr-i Müslimlere ait verilerden hareketle Edirne'de gayr-i Müslimlerin bazılarının mesleklerine dair veriler

Meslek adı	Zimmî	Ermeni	Yahudi	Belirsiz	Toplam
Bakkal	4			1	5
Sarraf			2		2
Kuyumcu				2	2
Derzi	1				1
Çukacı				1	1
Şişeci			1		1
Abacı	2				2
Kürkcü	2				2
Ayakçı	1				1
Yorgancı	1				1
Kasab	1			1	2
Fırıncı	1		1		2
Kaftancı		1			1

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

61 Numaralı Edirne Şer'ie Sicili Defteri: EŞS 3/3, EŞS 6/3, EŞS 7/1, EŞS 7/3, EŞS 13/1, EŞS 13/2, EŞS 17/3, EŞS 28/5, EŞS 29/3, EŞS 30/5, EŞS 31/1, EŞS 31/2, EŞS 31/3, EŞS 31/4, EŞS 31/5, EŞS 31/6, EŞS 35/5, EŞS 36/1, EŞS 40/1, EŞS 42/1, EŞS 51/3, EŞS 52/5, EŞS 64/2, EŞS 67/5, EŞS 70/1, EŞS75/2, EŞS77/5, EŞS 80/1, EŞS 81/2, EŞS 88/1, EŞS 91/1, EŞS 109/1, EŞS 111/3, EŞS 4707, 37/1.

Makaleler

- AÇIKEL A. (2007) "Rize Kazasında Müslim Gayri Müslim İlişkileri (1853-1860)", *I. Rize Sempozyumu* (16-18 Kasım 2006, Rize), 601-606.
- ARTAN H. (1998) "Terekeler Işığında 18. Yüzyıl Ortalarında Eyüp'te Yaşam Tarzı Standartlarına Bir Bakış: Orta Halliliğin Aynası", *18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam*, Ed. Hülya ARTAN, 49-60.
- BARKAN Ö. (1966) "Edirne Askerî Kassâmına Ait Tereke Defterleri (1545-1659)", *Belgeler*, C. III, S. 5-6, 1-120.
- BOZKURT Gülnihal (1998) *Alman İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığında Gayri Müslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu*, Ankara.
- ÇADIRCI M. (1986) "Hüseyin Avni Paşa'nın Terekesi", *Belgeler*, 1986, C. XI, S. 15, 145-154.
- ERGENÇ Ö. (1999) "XVIII. Yüzyılın Başlarında Edirne'nin Mahalleleri ve Demografik Durumu", *Edirne Mahalleleri Tarihçesi 1529-1990*, Haz. Ratip KAZANCIGİL, 109-117.
- GÖKBİLGİN M. (1994) "Edirne" *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*, C. 10, 425-430.
- İNALCIK H. (1953) "15. Asır Türkiye İktisadi ve İctimaî Kaynakları", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 15, 51-73.
- ORTAYLI İ. (2002) "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi" *Osmanlı*, C.10, 216-220.
- ÖZDEĞER H. (1988) *1463-1640 Bursa Şehri Tereke Defteri*, İstanbul.
- ÖZEL A. (1994) "Gayri Müslim", *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*, C.13, 418-427.